

Ф.К.Камилова,
иқтисод фанлари доктори, профессор

ХУСУСИЙ ТАДБИРКОРЛИКНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ШАРОИТИДА ТУРИЗМ ХИЗМАТЛАРИ МАРКЕТИНГИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

Хурматли Президентимиз Ислом Каримов томонидан **2011** йил **“Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик йили”** деб эълон қилинди. Маълумки, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик давлат ва жамият ривожланишида алоҳида ўрин эгаллайди, бу соҳани ривожлантирмай туриб, иқтисодиёт келажагини таъминлаб бўлмайди, ички бозорни рақобатдош ва сифатли маҳсулотлар билан тўлдиришда, аҳолини иш билан таъминлаш ва шу аснода уларнинг муносиб даромад топиши, фаровонлигини ошиб боришига эришишда энг асосий омиллардан бири ҳисобланади. Булардан ташқари хусусий тадбиркорликни ривожлантириш жамиятимизнинг ижтимоий-сиёсий таянчи ва пойдевори бўлган ўрта синфнинг шаклланиши ва мустаҳкамланишини таъминлайди, жамиятимиздаги ижтимоий ва сиёсий барқарорликнинг кафолати ва таянчига, юртимизни тараққиёт йўлида фаол ҳаракатлантирадиган кучга айланиб боради. Кейинги йилларда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик ривожини учун қуйидаги тадбирлар амалга оширилди: кичик **бизнес субъектларининг ЯИМдаги улуши 2000** йилдаги **30%** дан **2010** йилда **53%** га етди, бу соҳада мамлакатимиздаги иш билан банд аҳолининг **74%** дан ортиғи меҳнат қилмоқда, **2010** йилнинг ўзида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш ҳисобидан **480 минг**та янги иш ўрни очилди, бу иш ўринларининг **60%** дан ортиғи қишлоқларда ташкил этилди. **“Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик йили”** бўйича қабул қилинадиган Давлат дастурида алоҳида эътибор қаратиш зарур бўлган устувор йўналишлар қуйидагилардан иборат бўлди:

1. Мавжуд норматив-ҳуқуқий базани танқидий нуқтаи назардан қайта кўриб чиқиш.

2. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолияти учун янада қулай муҳит яратиш.

3. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик соҳаси учун солиқ ва бошқа тўловлар борасида қулайлик ва енгиллик яратиш; ягона солиқ тўлови ставкасини 2005 йилдаги 13% дан 2010 йилда 7%га туширилди (қарийб 2 баробар камайтирилди), 2011 йилдан бошлаб бу кўрсаткич 7 %дан 6% га тушурилади.

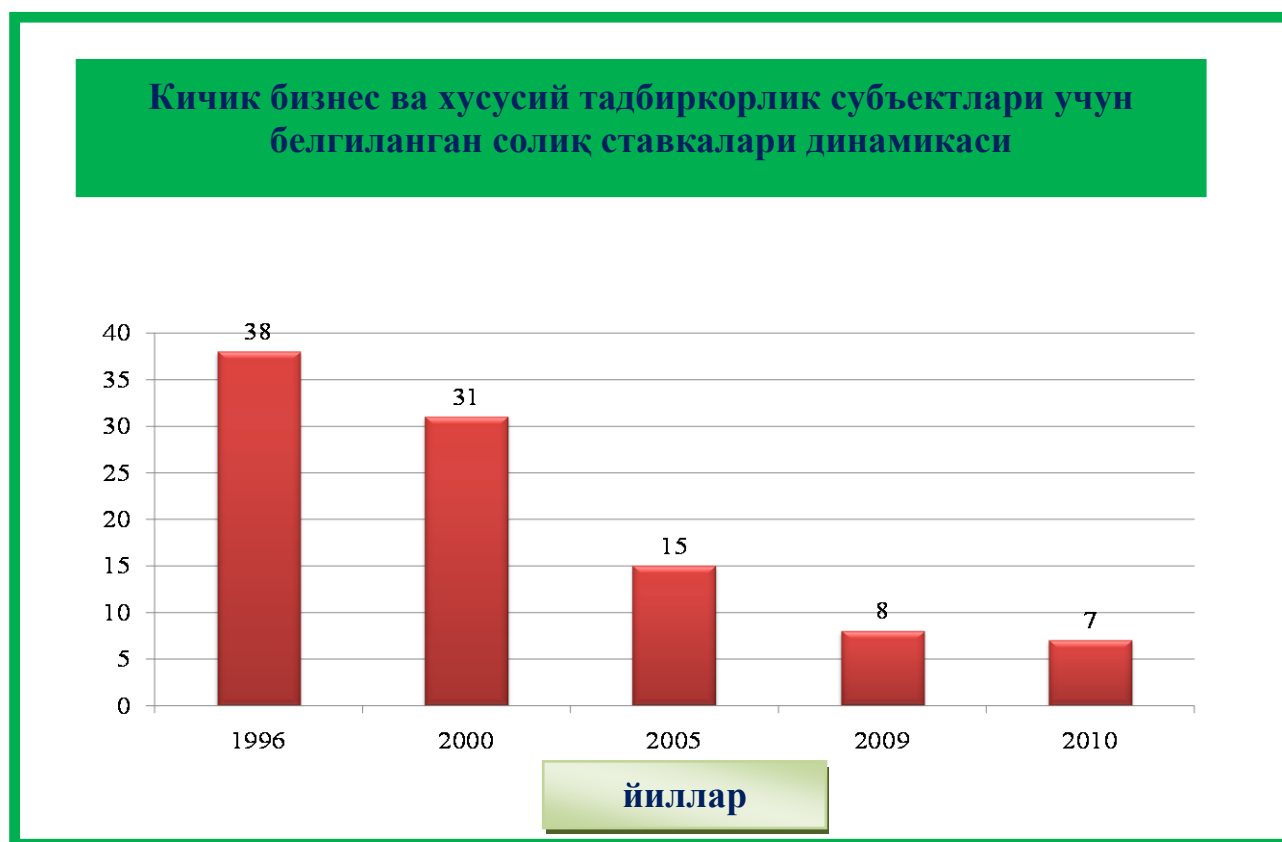
4. Кичик бизнес субъектларига ишлаб чиқаришни модернизация қилиш ва технологик янгиланиш учун ўрта ва узоқ муддатга мўлжалланган кредитлар бериш тизимини янада такомиллаштириш.

5. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларининг ташқи иқтисодий фаолият соҳасида иштирок этиши, уларнинг минтақа ва жаҳон бозорларига чиқишини кенгайтириш.

6. Илғор илм-фан ютуқларига асосланган кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантиришга кенг йўл очиб бериш.

Юқорида келтирилган ҳар бир йўналиш ўз ичига мавжуд муаммолар ва уларнинг ечимига қаратилган чора-тадбирлар ва вазифаларни олади. Мавжуд муаммолардан қуйидагиларни келтириш мумкин: замонавий илм-фанга асосланган кичик бизнес корхоналарини ташкил этишда инвестицион лойиҳаларни ишлаб чиқишда мутахассислар кўмагининг етарли эмаслиги, шунингдек, инвестицион лойиҳа ҳужжатларини тайёрлаш жараёнини молиялаштириш муаммоларининг мавжудлиги; харид қилинган маҳсулот учун йирик ишлаб чиқарувчи корхоналар ҳамда кичик бизнес субъектлари ўртасидаги ўзаро ҳисоб-китоблар механизмининг ўта мураккаблиги; кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари томонидан инвестиция, бошланғич ва айланма капитални тўлдириш учун катта ҳажмдаги кредитларга эҳтиёж мавжудлиги; мамлакатимиз таълим соҳаси, хусусан касб-ҳунар коллежлари битирувчиларининг замонавий билим ва кўникмаларини кичик тадбиркорлик соҳасига татбиқ этишни рағбатлантиришга мўлжалланган кредитлаш тизимининг етарли даражада такомиллашмаганлиги.

Ушбу муаммолар ечимига қаратилган қуйидаги чора-тадбирлар ва вазифалар мавжуд: Ўзбекистон Банклар ассоциацияси ҳузуридаги иқтисодиётни ривожлантиришнинг устувор йўналишларидаги инвестицион

1-расм. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари учун белгиланган солиқ ставкалари.

лойиҳалар бўйича лойиҳа ҳужжатларини тайёрлашни молиялаштириш махсус жамғармасини ташкил этиш; харид қилинган маҳсулот учун йирик ишлаб чиқарувчи корхоналар ҳамда кичик бизнес субъектлари ўртасидаги ўзаро ҳисоб-китоблар механизмини соддалаштириш, шунингдек, «SMS-Banking» ва «Банк-мижоз» дастурий таъминотини қўллаш; тижорот банклари томонидан кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларига инвестицион мақсадларга, шунингдек, бошланғич ва айланма капитални тўлдириш учун ўрта муддатли ва узоқ муддатли кредитлар ажратиш; касб-ҳунар коллежлари битирувчиларига ўз бизнесини ташкил этиш учун имтиёзли кредитлар ажратиш ҳамда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик соҳасига улар томонидан олинган замонавий билим ва кўникмаларни амалий татбиқ этиш мақсадида кенг жалб этиш.

Юқоридаги 1-расмдан кўриниб турибдики, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари учун белгиланган солиқ ставкалари йил сайин камайиб бориб, 2010 йилда 7% ни ташкил этган бўлса, 2011 йилда 6% га тушуриш кўзланмоқда.

2-расм. Кичик бизнесни ривожлантириш учун хорижий инвестицияларни кенг жалб этиш.

2-расмда эса кичик бизнесни ривожлантириш учун хорижий инвестицияларни кенг жалб этиш мақсади кўрсатилган. Халқаро молиявий институтлар кредитлари 2008 йилда 80 млн. долларни ташкил этган бўлса, 2010 йилда 146 млн. долларни ташкил этди, яъни 2 баробарга яқин ўсди.

1- жадвал

Ўзбекистонда тадбиркорлик субъектларига хизмат кўрсатувчи мавжуд инфратузилма объектилари (2010 йил 1 январь ҳолатига).

№	Инфратузилма объекти номи	Сони
1.	Тижорат банклари филиаллари	1042
2.	Минибанклар	2318
3.	Ахборот маслаҳат марказлари	262
4.	Консалтинг марказлари	327
5.	Аудитор фирмалари	113
6.	Ўқув марказлари	917
7.	Баҳолаш компаниялари	138
8.	Товар хомашё биржасининг савдо майдончалари	204
9.	Микрокредит ташкилотлари	32
10.	Кредит уюшмалари	103
11.	Бизнес инкубаторлар	34
12.	Суғурта ташкилотлари	32
13.	Брокерлик идоралари	1424

1-жадвал материалларидан кўриниб турибдики, бошловчи тадбиркорлар учун мастер класслар, семинар ва тренинглар ташкил этиш ва ўтказиш, ҳудудларда қўшимча суғурта компаниялари ва агентларини ташкил этиш ҳисобига тадбиркорлик субъектларига суғурта хизматлари кўрсатиш миқёсини кенгайтириш, республиканинг барча вилоятларида фаолияти кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни қўллаб-қувватлашга йўналтирилган бизнес тузилма марказларини яратиш каби чора-тадбирлар инфратузилма сифатини оширади.

Ҳозирги кунда Ўзбекистонда туризмнинг миллий моделини шакллантириш жараёни кетмоқда. Мутахассисларнинг фикрича, республикада ҳар йили туристлар оқимининг 15% га кўпайиши кутилмоқда, бу Бутунжаҳон туристик ташкилотининг тахминларига нисбатан икки маротаба кўпдир. Туризм миллий иқтисодиётнинг истиқболли соҳаларидан бирига айланмоқда, мамлакатнинг ички ялпи маҳсулотидаги улуши 0,4%ни ташкил қилади.

Ўзбекистон катта туристик имкониятларга эга. Бу ерда 130 дан ортиқ меҳмонхоналар фаолият кўрсатмоқда. Улардан 50 % халқаро талабларга жавоб беради.

Ўзбекистон бўйича туристик маршрутлар қадимги Ипак йўли шаҳарлари бўйича саёҳатни ва кўплари ЮНЕСКО томонидан кўриқланадиган 4000 мингдан ортиқ меъморий ёдгорликларни зиёрат қилишни ўз ичига олади. Туристлик агентлик қуёшли чўлларнинг иссиқлик уфуриб турган йўллари бўйлаб, мангу эримайдиган қорли чўққилардаги чанғи трассалари бўйлаб, овчилик, дельта-планда учиб ва альпенизм каби турли саёҳатларни таклиф қилади. **"Марко Поло изидан", "Қуёш қарвони", "Буюк Ипак йўли қарвони"** каби қизиқарли маршрутлар таклиф қилинади.

2- жадвал

Ўзбекистонда туризм соҳаси иқтисодий кўрсаткичларининг ўсиш суръатлари

№	Кўрсаткичлар номи	2009 й.	2010 й.	Ўсиш суръатлари, %
1.	Туристлик хизматлар ҳажми (млн.сўм.)	93303,4	153693,0	164,7
2.	Фойда (млн.сўм)	3105,6	3375,4	108,7
3.	Хизмат кўрсатилган туристлар, жами (минг киши)	870,9	969,8	111,4
	Жумладан: Хорижий туристлар	383,9	431,0	112,3
4.	Экспорт хизмат (минг АҚШ доллари ҳисобида)	98680,7	121399,2	123,0

Манба: “Ўзбектуризм” МК маълумотлари асосида муаллиф ишланмаси

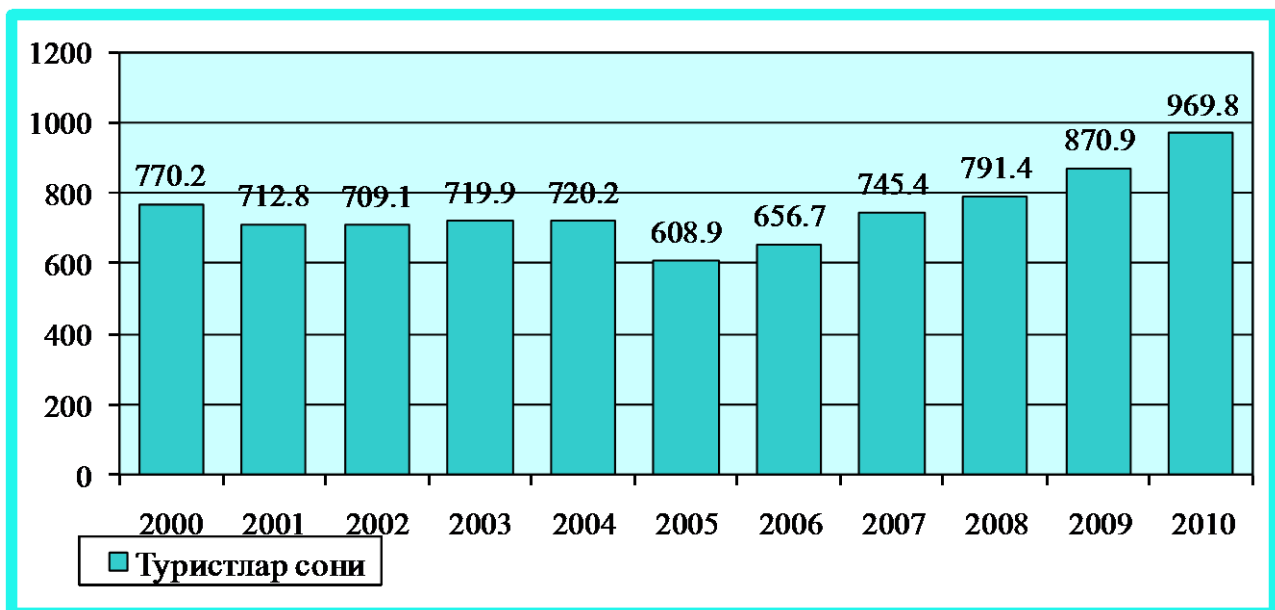
2 - жадвал маълумотлари шуни тасдиқламоқдаки, охириги йилларда туризм соҳасида ижобий ўзгаришлар содир бўлмоқда. Жумладан, туристик хизматлар ҳажми 2009-2010 йиллар оралиғида 60389,6 млн.сўмга, яъни 164,7 фоизга ошди. Соҳадан олинган фойда ушбу йилларда 108,7 фоизга ўсди. 2010 йилда 969,8 минг туристга хизмат кўрсатилган бўлса, шулардан 431 минг киши хорижий туристлардир. Демак, Ўзбекистондаги туристларнинг 44,4 фоизи хорижий туристлардан иборат. Бундай тенденция йилдан-йилга ўсиб бормоқда. Экспорт хизматлар ҳажми ҳам ўрганилаётган йилларда 123 фоизга ўсди.

Тарихий, меъморий ва археологик ёдгорликларнинг сони 7587 тани ташкил этади ва 50%и чет эллик туристларда катта қизиқиш уйғотади. Аммо ҳозирги кунга келиб уларнинг 300 таси фаолият кўрсатмоқда. Халқаро маршрутларга киритилган 80 та ёдгорлик хорижий туристларда айниқса катта қизиқиш уйғотмоқда. Ёдгорликларнинг 75% дан ортиғи республиканинг марказий туристик шаҳарларида жойлашган. Бундай ёдгорликлар Тошкент

шаҳрида 114 та, Самарқандда 221 та, Хивада 310 тани ташкил этади. Хорижий туристларнинг асосий қисми саёҳатларини Тошкент шаҳридан бошлайдилар. Шу мақсадда, республикадаги меҳмонхоналарнинг кўпчилик қисми пойтахтда жойлашган. Буюк ипак йўлида муҳим ўрин тутувчи Ўзбекистон ўзининг кўп йиллик тарихи, ўзига хос маданияти ва инсон-парварлик анъаналари билан кўплаб хорижий туристик фирмалар ва туристлар эътиборини ўзига жалб этмоқда. Энг кўп туристлар оқими Германия, Япония, Франция, Италия, Туркия, Россия каби мамлакатлар ҳиссасига тўғри келади.

Туризм тизимининг ҳозирги ривожланиш ҳолатини таҳлил қилиш натижалари шуни кўрсатадики, туризм ривожланишини ифодаловчи барча иқтисодий кўрсаткичларда ўсиш кузатилади. Бу эса тармоқни ислоҳ қилиш, унинг моддий-техника базасини таъмирлаш ва туристларга сервис хизмати кўрсатишни такомиллаштириш бўйича амалга оширилаётган чора-тадбирларнинг натижалари ҳисобланади. Республикамизда туризм соҳасини ислоҳ қилиш бўйича амалга оширилаётган чора-тадбирларнинг ижобий натижалари республикамизда туристлар оқимининг ошишида ўз аксини топмоқда.

2000-2010 йилларда Ўзбекистонда туристларга хизмат кўрсатиш динамикаси

**3-расм. 2000-2010 йилларда Ўзбекистонда туристларга
хизмат кўрсатиш. (минг киши)**

Манба: “Ўзбектуризм” Миллий компанияси маълумотлари асосида
ишлаб чиқилди.

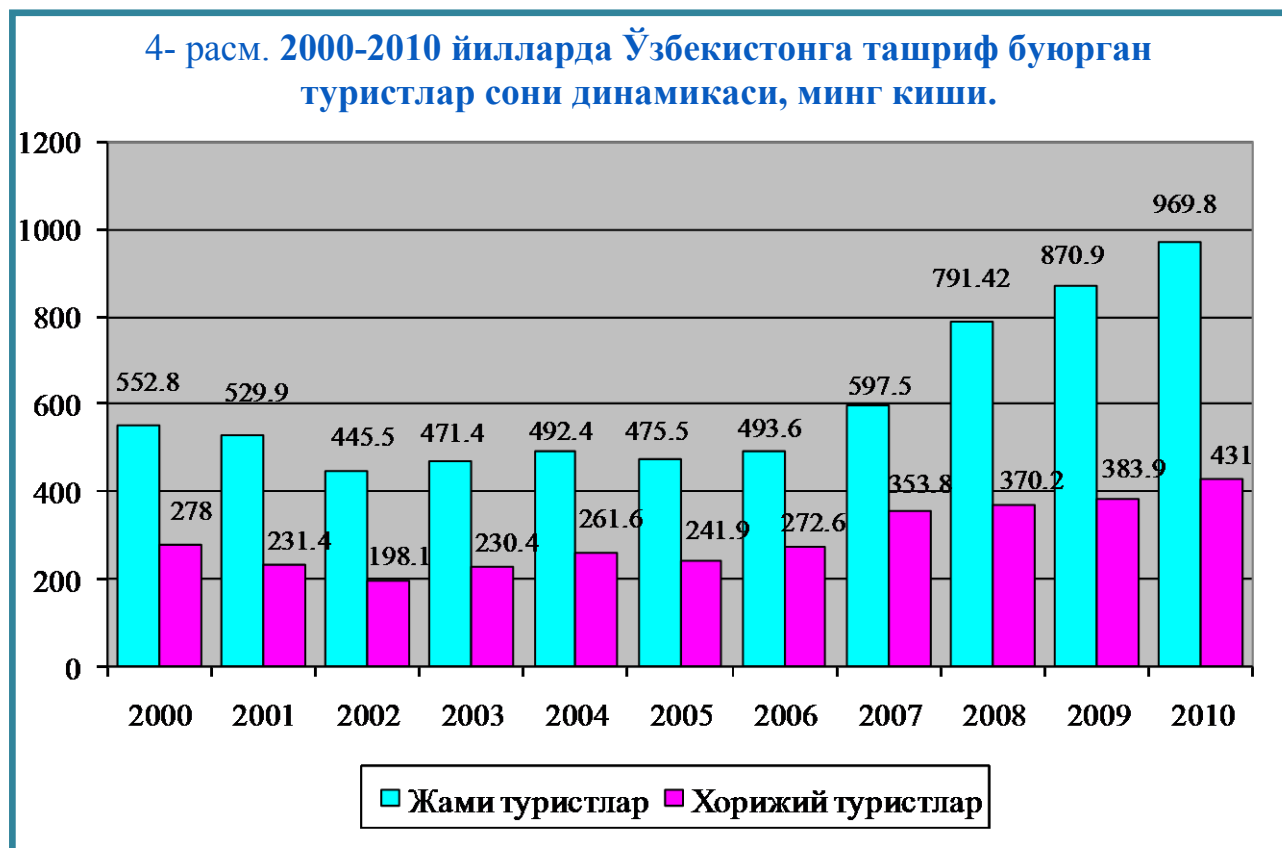
Диаграмма маълумотлари (3-расм) Ўзбекистонда туристлар сонининг ўзгаришида аниқ бир тенденция кузатилмаётганлигидан далолат беради. Гарчи туристлар сони умуман ўсиш тенденциясига эга бўлаётган бўлсада, баъзи йилларда пасайиш ҳолатлари ҳам кузатилади. Чунки, 2000 йилга нисбатан 2005 йилда туристлар сони 21 фоизга қисқарди. Гарчи 2007 йилда 2005 йилга нисбатан туристлар сони 22,4 фоизга ўсган бўлсада, ҳали 2000 йил даражасига эришилмади, лекин 2008 йилдан бошлаб ўсиш тенденцияси кузатилмоқда.

Хизмат кўрсатилаётган туристлар сони динамикасида бундай нотекис тенденция вужудга келиши бир қатор омиллар билан изоҳланади. Мамлакатимизда туризм инфратузилмасининг талаб даражасида эмаслиги, туристик расмиятчиликларни амалга оширишда бюрократик тўсиқларнинг мавжудлиги, қўшни мамлакатларда сиёсий ва иқтисодий барқарорликнинг қарор топмаганлиги ва бошқалар ана шулар жумласидандир.

Бундан ташқари хорижий мамлакатлар бозорларида Ўзбекистоннинг туристик имкониятлари тўғрисидаги маълумотлар деярли мавжуд эмас. Меҳмонхоналардаги хизматлар сифати кўп ҳолларда унинг нархларига мувофиқ келмайди. Ўзбекистон бўйлаб турлар таклиф қилаётган хорижий операторлар мамлакатга кириш визаларини расмийлаштиришдан бошлаб кўплаб муаммоларга дуч келадилар. Улар элчихоналар ва консулликлардан зарурий ёрдамни ололмайдилар.

Ўзбекистонда визалар қиймати нисбатан қиммат. Республикамизда туристик бизнес ва молиявий соҳа қонунчилигида юз бераётган тез-тез ўзгаришлар ҳам хорижий турфирмалар фаолиятига салбий таъсир кўрсатмоқда. Мамлакат туристик бизнес соҳасида юзага келган вазиятга кадрлар малака ва касбий тайёргарлик даражасининг етарли эмаслиги ҳам ўз таъсирини кўрсатмоқда.

Таҳлиллар шуни кўрсатадики, мамлакатимизга ташриф буюрган жами туристлар сонида хорижий туристлар улуши ўсиш тенденциясига эга бўлмоқда.(4-расм).

Манба: “Ўзбектуризм” Миллий Компанияси маълумотлари асосида тузилган.

Бундан шундай хулоса чиқариш мумкинки, республикамизда ички туризм ривожланишига етарли даражада эътибор қаратилмаяпти. Ваҳоланки, жаҳон бўйича жами туристик оқимнинг 80-90 фоизи ички туризм ҳиссасига тўғри келиб, ички туризмга сарфланадиган харажатларнинг халқаро туризмга сарфланадиган харажатлардан 5-10 марта юқорилиги кузатилади. Бундай тенденциянинг вужудга келиши ички туризмни ташкил этишнинг нисбатан енгиллиги билан изоҳланади. Ички туризм халқаро туризмдан фарқли ўлароқ давлат чегараларини кесиб ўтишни тақозо этмайди ва шунга мувофиқ равишда қатор туристик расмийликларга амал қилишни талаб қилмайди. Ички туризмда миллий валюта муомала воситаси сифатида сақланиб қолади, тил билан боғлиқ муаммолар мавжуд бўлмайди.

Шу муносабат билан республикамизда ички туризмни ривожлантиришга қаратилган чора-тадбирлар мажмуини ишлаб чиқиш ва уни амалга ошириш лозим. Зеро, халқаро туризмнинг ривожланишида ички туризм катализатор ролини бажаради.

Самарқанд, Бухоро, Хива шаҳарларидан ташқари Шаҳрисабз, Фарғона, Қўқон шаҳарларида ҳам туризмни фаол ривожлантириш мумкин. Айниқса, Фарғона водийси ўзининг серҳосил боғлари, пахта далалари, ипакчилиги, тоғ билан ўралганлиги ва шарқона бозорлари билан туристларда катта қизиқиш уйғотиши мумкин.

Ипакчилик маркази ҳисобланган Марғилон шаҳрида **"Ипак олами"** маршрутини ишлаб чиқиш мумкин. Унда ипак қуртидан бошлаб тўқувчилик жараёнларигача бўлган босқичларни ҳикоя қилиб бериш, ипак газламалари ва кийимларни ишлаб чиқаришнинг маданий ҳамда ишлаб чиқариш тарихини ёритиб бериш мумкин.

Ўзбекистондаги тарихий, меъморий ва археологик ёдгорликларнинг ҳозирги кундаги ҳолати, унга туристлар бора олиши даражасига кўра баҳоланиб, тўрт гуруҳга бўлинган. Ёдгорликларни бундай гуруҳларга бўлиш республикада мавжуд ёдгорликлардан тўғри фойдаланиш даражаси қандай эканлигини, улардан фойдаланишни нотўғри йўлга қўйиш мамлакатга қўшимча валюта келишга тўсқинлик қилишини акс эттиради. Туристлик ёдгорликлар гуруҳларга қуйидагича бўлинади:

1. Туристларда катта қизиқиш уйғотувчи, энг оммабоп ёдгорликлар 140 тани ташкил қилади. Улар аъло даражада сақланган бўлиб, тўлиқ фаолият кўрсатади. Йил давомида Ўзбекистонга Европадан келувчи туристларнинг деярли 80 %и уларга албатта бориб келишга ҳаракат қилишади.

2. Йил давомида фаолият кўрсатмаганлиги сабабли туристлар томонидан баъзида зиёрат қилиниши мумкин бўлган ёдгорликлар 180 тани ташкил қилади. Мазкур гуруҳдаги тарихий ва меъморий ёдгорликлар хорижий туристларда ўртача қизиқиш уйғотади. Улар мавсумий фаолият кўрсатиб, зудлик билан таъмирлашни талаб қилади.

3. Таъмирланаётган ва ҳозирги кунда туристлар томонидан зиёрат қилинмаётган ёдгорликлар мавжуд. Улар 200 тадан ортиқ. Турли молиявий

манбалар ёрдамида таъмирлаш ишлари фаол олиб борилмоқда. Республикада ушбу мақсадларда давлат бюджетидан мақсадли маблағлар ажратилади.

4. Таъмирлаш ишлари олиб борилаётганлиги сабабли, яъни 3-5 йиллар давомида фаолият кўрсатмайдиган ёдгорликлар. Ҳозирги кунда уларни таъмирлаш учун маблағлар етишмаяпти. Улар тахминан 500 тадан ортиқни ташкил қилади. Лекин келажакда улар туристларда қизиқиш уйғотиши лозим. Ҳукумат томонидан мазкур ёдгорликларни таъмирлаш учун молиявий манбаларни шакллантириш ишлари олиб борилмоқда. Ушбу ёдгорликларнинг кўплари археологик бўлиб, олдин изланишлар олиб бориш, сўнгра эса таъмирлашни талаб қилади. Масалан, **Афросиёб, Варахша, Чуст** ва бошқа.

Шу билан бирга кейинги йиллар давомида Ўзбекистоннинг тарихий ва меъморий ёдгорликларини зиёрат қилишга баҳо бериш, таъмирлаш билан боғлиқ муаммолар ҳал қилинмаганлиги, сервис хизматини ташкил қилиш учун етарли миқдорда маблағ ажратилмаганлигига қарамай, кириш туризмнинг мавжуд тизими самарали фаолият кўрсатаётганлигини аниқлади. Уларни қуйдагича гуруҳлаш мумкин:

Ўзбекистонга келган хорижий туристларнинг умумий сонидан 61,1 %, Самарқандга, 34,5 %, Бухорога ва 24,5 % Хивага ташриф буюрганлар. Битта турист бир неча шаҳарга ташриф буюришини ҳисобга олган ҳолда қуйидагиларни белгилаш мумкин: иккита шаҳарга (Тошкент-Самарқанд ва Тошкент-Хива) 59 % борган, учта шаҳарга (Тошкент-Самарқанд-Бухорога)-40,3% борган. Бундан барча келаётган туристларнинг ярмидан кўпи Тошкент шаҳридан ташқари фақатгина битта шаҳарга ташриф буюриб, ортларига қайтадилар деган хулосага келиш мумкин. Хорижий туристларнинг мамлакатга ва ёдгорликларга қайта ташриф буюриши қуйидаги маълумотларда акс эттирилган: 2010 йил давомида 8 % туристлар Ўзбекистонга қайта ташриф буюришган, улардан 20-30 % гина Тошкент шаҳрига қайта келишган. Бу қайта ташриф буюришнинг жуда паст даражасини ташкил қилади. Шунинг ўзигина туристларни жалб қилиш учун қўшимча тадбирлар ишлаб чиқиш лозимлигини кўрсатади. Меҳмонхона ва сервис хизматларини кенгайтириш ёрдамида турмахсулот сифатини ошириш, шунингдек мавжуд ёдгорликларнинг қабул қила олиш имкониятларини ошириш каби тадбирлар шулар жумласидандир.

Шундай қилиб, туризм хизматларининг жаҳон бозорига кириб бориши учун маркетинг тадбирларининг мукаммал ишлаб чиқилган механизмидан фойдаланиш зарур. Бунинг учун туроператорлар ушбу механизмлар бозоридаги ҳолат ҳақида тўлиқ тасаввурга эга бўлишлари керак.